

Wstęp

Osoby niepełnosprawne funkcjonują razem z osobami pełnosprawnymi w określonej przestrzeni. Oddziaływanie tego, co znajduje się w obszarze tej przestrzeni, osoby niepełnosprawne odbierają i oceniają jako dostosowanie lub niedostosowanie do ich potrzeb. Brak dostosowania osób niepełnosprawnych do współegzystowania w tej samej przestrzeni co osoby pełnosprawne oznacza tym samym powstawanie barier. Termin bariera jest pochodzenia francuskiego (*barriere*) i w dosłownym tłumaczeniu oznacza przeszkodę. Tak więc bariery można zdefiniować jako wszelkie przeszkody, które utrudniają bądź uniemożliwiają osobom niepełnosprawnym samodzielne, aktywne życie zgodnie z ich ambicjami i predyspozycjami. Na drodze wyborów i osiągnięcia celów u osób niepełnosprawnych pojawiają się liczne bariery, związane zarówno z samym faktem istnienia ograniczenia zdrowotnego, jak i znaczenia tego ograniczenia w relacjach społecznych.

Biorąc pod uwagę wielowymiarowość barier, jakie dotyczą osoby niepełnosprawne, próba kompletnego ich ukazania wydaje się być niemożliwa. Zważywszy na to, monografia, którą trzymacie Państwo w rękach, jest bardzo subiektywnym wyborem i nie może być traktowana jako przewodnik dla osób, które zajmują się lub powinny się zajmować likwidacją barier, z którymi stykają się osoby niepełnosprawne. W pewnym sensie stanowi ona także uzupełnienie treści zawartej w monografii zatytułowanej „Urzeczywistnianie idei humanizmu w kontekście osób niepełnosprawnych. Aksjologia i zagadnienia instytucjonalne”, której celem stało się ukazanie wybranych problemów związanych z funkcjonowaniem osób z niepełnosprawnościami poprzez osadzenie ich w świecie idei humanistycznych.

Monografia została podzielona na trzy zasadnicze części obejmujące rozdziały, których autorzy postawili sobie za cel ukazanie złożoności i interdyscyplinarności zagadnień związanych z niepełnosprawnością. Pierwsza część podejmuje próbę ukazania działań podejmowanych na rzecz wyrównywania szans osób niepełnosprawnych na polskim rynku pracy. Rozpoczyna ją tekst poświęcony obowiązkowi pracodawcy zapewnienia niezbędnych racjonalnych usprawnień dla pracownika niepełnosprawnego. Autor podjął w nim omówienie niezbędnych racjonalnych usprawnień, które pracodawca – stosownie do polskich przepisów krajowych implementujących w tym zakresie regulacje unijne – zobowiązany jest zapewnić pracownikom niepełnosprawnym. Uprawnienia te, na co zwraca uwagę, są przejawem wyrównywania szans, a ich celem jest ułatwianie takim osobom wykonywania pracy, tak by niepełnosprawność nie stanowiła przeszkody do zajęcia określonego stanowiska. Autor analizuje szczegółowo zakres podmiotowy oraz temporalny tytułowego obowiązku, a także prezentuje twórczą i dogłębną interpretację samego pojęcia niezbędnych racjonalnych usprawnień, także w nawiązaniu do regulacji prawnych innych krajów. Ponadto w opracowaniu poruszone zostały kwestie kosztów wprowadzenia niezbędnych usprawnień,

konsekwencji niedochowania omawianych obowiązków oraz wpływ obowiązku na możliwość wypowiedzenia umowy o pracę. O tym jak ważne dla wyrównywania szans osób niepełnosprawnych na polskim rynku pracy jest włączanie ich w otwarty rynek pracy, przekonuje Autorka kolejnego rozdziału. Zwraca ona uwagę, że celem polityki zatrudnienia realizowanej przez polski rząd jest zapewnienie zatrudnienia jak największej liczby osób niepełnosprawnych w zwykłych warunkach pracy. Aby osiągnąć ten cel, pracodawcy zostali zobligowani do zatrudniania osób niepełnosprawnych. W tym celu państwo polskie umożliwiła pracodawcom ubieganie się o uzyskanie statusu przedsiębiorstw na chronionym rynku pracy. Zaproponowane przez Autorkę opracowanie podejmuje tematykę zatrudnienia osób niepełnosprawnych na chronionym rynku pracy wraz z omówieniem form zatrudnienia oferowanych przez państwo. Przedstawiony został charakter pracy osoby niepełnosprawnej na otwartym rynku pracy, który charakteryzuje się zasadą konkurencyjności. Jako alternatywę dla pracy na otwartym rynku pracy omówiono pracę osoby niepełnosprawnej na chronionym rynku pracy. Autorka szczególną uwagę poświęciła dwóm formom zatrudnienia osób niepełnosprawnych na chronionym rynku pracy: zakładowi pracy chronionej oraz zakładowi aktywności zawodowej, przedstawiając także programy wsparcia dla pracodawców, którzy stwarzają możliwości rozwoju zawodowego dla osób niepełnosprawnych.

Ostatnie opracowanie tej części monografii podejmuje tematykę centrum integracji społecznej jako jednej z form zatrudnienia socjalnego, czyli zatrudnienia wspieranego przez powołane w tym celu instytucje. Zatrudnienie to ma na celu pomoc osobom wykluczonym społecznie, czyli takim, które ze względu na swoją sytuację życiową nie są w stanie własnym staraniem zaspokoić swoich podstawowych potrzeb życiowych i znajdują się w sytuacji powodującej ubóstwo lub ograniczającej uczestnictwo w życiu zawodowym, społecznym i rodzinnym. Autor dokonuje charakterystyki instytucji centrum integracji społecznej, w tym jego utworzenie, omawia źródła i zasady jego finansowania, a także zasady korzystania z jego usług.

Kolejna część monografii stanowi próbę przedstawienia instytucji składających się na system zabezpieczenia społecznego osób niepełnosprawnych. W pierwszym z opracowań przedstawiono problematykę rent z tytułu niezdolności do pracy, realizowanych w polskim pozarolniczym ubezpieczeniu społecznym. Analizie i ocenie poddano obowiązujące regulacje prawne dotyczące wskazanej materii oraz praktykę ich stosowania w latach 1999-2015. W opracowaniu tym Autor przedstawił zagadnienia dotyczące: rodzajów rent z tytułu niezdolności do pracy przysługujących z pozarolniczego ubezpieczenia społecznego, warunków nabycia prawa do wskazanych świadczeń, formuły wymiaru renty z tytułu niezdolności do pracy oraz zasad jej przyznawania i wypłaty – uwzględniając zarówno poglądy doktryny, jak i judykatury. Dokonując oceny obowiązujących rozwiązań w zakresie poruszanej materii, wskazał także zasadnicze ich mankamenty, wymagające ingerencji ustawodawcy.

Następny rozdział poświęcony został zagadnieniu renty socjalnej. Autorka ukazała je z perspektywy orzecznictwa sądów powszechnych i administracyjnych, w szczególności w zakresie interpretacji pojęcia całkowitej niezdolności do pracy. Zaprezentowała ponadto kwestię wzajemnej relacji renty socjalnej z rentą rodzinną i świadczeniem socjalnym, jak również podjęła problematykę opinii biegłego lekarza jako dowodu w sprawie o rentę socjalną. Autorka podkreśla przy tym, że założeniem opracowania nie była dogmatyczna analiza instytucji renty socjalnej, dlatego też świadomie pominęła w nim wyczerpującą charakterystykę jej poszczególnych elementów oraz kompleksowe przedstawienie poglądów doktryny.

Kolejny tekst jest prezentacją dorobku orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego i sądów administracyjnych w zakresie zasiłku pielęgnacyjnego. Autor analizuje orzeczenia, zwracając szczególną uwagę na błędy popełniane przez organy administracji publicznej, zakres niekonstytucyjności jednego z przepisów ustawy o świadczeniach rodzinnych, rozbieżności interpretacyjne wynikające z nie dość jasnych przepisów ustawowych, a także kwestie formalnoprawne dotyczące odpowiedniego przestrzegania procedury w sytuacji zmieniających się regulacji prawnych. Na podstawie tej analizy zostały sformułowane postulaty *de lege ferenda*, m.in. dotyczące przyznania prawa do zasiłku pielęgnacyjnego od daty wystąpienia niepełnosprawności, a nie od daty złożenia wniosku oraz nadania art. 69 konstytucji chroniącemu osoby niepełnosprawne formy prawa podmiotowego.

Problematyce usług opiekuńczych jako jednej z form pomocy społecznej poświęcone zostało kolejne opracowanie. Autorka przedstawiła w nim świadczenia w postaci usług opiekuńczych w miejscu zamieszkania, w ośrodkach wsparcia oraz w rodzinnych domach pomocy, a także specjalistyczne usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania oraz w ośrodkach wsparcia. Zwróciła uwagę, że omawiana w opracowaniu pomoc udzielana jest m.in. z uwagi na niepełnosprawność, jednakże nie jest ona jedyną przesłanką warunkującą przyznanie opisywanych usług. Opisane zostały także zasady przyznawania usług opiekuńczych oraz problematyka ich odpłatności.

Ostatni tekst tej części monografii, która poświęcona została szeroko rozumianemu systemowi zabezpieczenia społecznego, dotyczy problematyki wywiadu środowiskowego będącego środkiem służącym do ustalenia zasadności przyznania świadczenia, przy jednoczesnej analizie zagadnienia ochrony godności osoby uprawnionej do jego otrzymania. Autorka w pierwszej części opracowania skoncentrowała się na ogólnych zagadnieniach związanych z pomocą społeczną oraz wsparciem socjalnym w postaci świadczenia rodzinnego. Scharakteryzowała także rodzinny wywiad środowiskowy, który jest środkiem dowodowym o charakterze szczególnym. Następnie dokonała analizy pojęcia trudnej sytuacji życiowej, ze szczególnym uwzględnieniem pozycji osób niepełnosprawnych, by na koniec skupić się na problematyce godności oraz ochrony dóbr osobistych osoby starającej się o przyznanie świadczenia.

Ostatnia, trzecia część monografii ma niewątpliwie najszerszy charakter, bowiem poświęcona została likwidacji barier w przestrzeni publicznej. Nie ulega wątpliwości, że likwidacja tych barier należy do szczególnych obowiązków demokratycznego państwa prawa urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej. Niestety, w dalszym ciągu osoby niepełnosprawne mają duże trudności w uczestniczeniu w życiu publicznym, w korzystaniu z dóbr kultury, w dostępie do komunikacji. Autorzy bardzo różnych opracowań, które znalazły się w tej części monografii, podjęli próbę zdiagnozowania tego stanu rzeczy i wskazania potencjalnych możliwości likwidacji tych barier.

Pierwsze opracowanie tej części dotyczy uczestnictwa osób niepełnosprawnych w wyborach. Autor zwraca w nim uwagę, że ważnym krokiem w kierunku umożliwienia wyborcom niepełnosprawnym pełnego udziału w głosowaniu było niewątpliwie wprowadzenie możliwości głosowania korespondencyjnego przez wyborców niepełnosprawnych we wszystkich typach wyborów (w tym również w wyborach samorządowych). Konstatuje przy tym, że był to z punktu widzenia wyborców niepełnosprawnych niewątpliwie ważny dzień, bowiem w ten sposób polski ustawodawca odszedł od bezwzględnej zasady osobistego oddania głosu w lokalu wyborczym, wychodząc naprzeciw potrzebom osób o specyficznych potrzebach. Autor, przybliżając konkretne rozwiązania prawne dotyczące procedur głosowania korespondencyjnego, stara się odpowiedzieć przy tym na pytanie, dlaczego przymusowa absencja wyborcza wśród osób niepełnosprawnych jest wciąż wysoka mimo wielu wprowadzonych udogodnień.

Kolejne dwa opracowania Autorzy poświęcili ważnej problematyce stosowania preferencji podatkowych dla osób niepełnosprawnych. W pierwszym z nich Autor, biorąc pod uwagę podatek dochodowy, podatek od towarów i usług, a także podatki lokalne, przedstawił charakter obowiązujących preferencji podatkowych dla osób niepełnosprawnych. Zastosował w tym celu analityczną i dogmatyczną metodę badawczą oraz posłużył się zwłaszcza językową, doktrynalną, operatywną i sądową wykładnią prawa. Zwrócił uwagę, że zastosowanie nawet wszystkich preferencji dla niepełnosprawnych nie oznacza, że stan majątkowy niepełnosprawnego będzie w sposób znaczący różnił się od osób pełnosprawnych posiadających tę samą zdolność płatniczą. Autor uznał jako postulat *de lege ferenda* potrzebę zmian legislacyjnych w zakresie przepisów o podatku od towarów i usług oraz podatku od czynności prawnych umożliwiających rozszerzenie zakresu przedmiotowego i podmiotowego omawianych w tekście zwolnień.

Drugi z omawianych tekstów dotyczy ulgi rehabilitacyjnej przewidzianej w ustawie o podatku dochodowym od osób fizycznych. Autor zauważył, że podatki pełnią nie tylko funkcje fiskalne; ulga rehabilitacyjna kierowana do osób niepełnosprawnych i ich rodzin jest formą wsparcia, którą można postrzegać jako realizację funkcji społecznej podatku. Ulga ta stanowi preferencję podatkową, która winna

być stosowana zgodnie z literą prawa i wolą ustawodawcy. Autor zwraca uwagę, że stosowanie tej ulgi bez uwzględnienia strony podmiotowej lub z marginalizacją jej znaczenia, podczas gdy tak istotny jest nie tylko sam stan niepełnosprawności, ale także indywidualne, unikalne i niepowtarzalne, potrzeby konkretnej osoby jest naganne i nieprawidłowe.

Kolejne dwa opracowania także są spójne treściowo. Dotyczą one bowiem konkretnych ulg i przywilejów, które mogą ułatwić codzienne funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością. W pierwszym z nich Autor przybliżył problematykę ulg przysługujących osobom niepełnosprawnym za korzystanie z odbiorników radiowych i telewizyjnych w odniesieniu do misji publicznej realizowanej przez media publiczne. Analizie poddał katalog zwolnień podmiotowych z obowiązku uiszczania opłat abonamentowych za używanie odbiorników radiowych i telewizyjnych, procedurę uzyskania zwolnienia oraz konsekwencje braku zwolnienia. Z kolei w drugim opracowaniu Autorka dokonała analizy obowiązującego stanu prawnego w zakresie przysługujących osobom niepełnosprawnym ulg i przywilejów w korzystaniu ze środków transportu zbiorowego, ich rodzajów oraz zakresu i możliwości ich wykorzystania. Przybliżyła ponadto problematykę źródeł finansowania wykorzystywanych przez osoby niepełnosprawne ulg oraz sposób organizacji i obowiązki ciążące na przewoźniku wykonującym usługi w zakresie publicznego transportu zbiorowego.

Następny tekst tej części opracowania dotyczy dostępności witryn internetowych dla osób niepełnosprawnych. Autor po zaprezentowaniu wyników badań oraz dokonaniu przeglądu wybranych aktów prawnych poświęconych dostępności informacji publicznych w Polsce konkluduje, że prawne aspekty dostępności dla osób niepełnosprawnych systemów teleinformatycznych podmiotów realizujących zadania publiczne są w Polsce w znacznej mierze uporządkowane. W podsumowaniu postuluje ponadto wprowadzenie regulacji prawnych w zakresie edukacji poświęconej kwestiom dostępności, w tym związanych z modyfikacją programów kształcenia, w szczególności na kierunkach technicznych, gdzie kształceni są projektanci przestrzeni publicznej i cyberprzestrzeni.

Ostatnie opracowanie dotyczy dostępności środowiska życia dla osób niepełnosprawnych i stanowi pewnego rodzaju podsumowanie całej monografii, odnosząc się wprost do tytułowych barier w otoczeniu osób niepełnosprawnych. Autorka stawia w nim tezę, że wzrost liczby osób niepełnosprawnych stanowi poważne wyzwanie dotyczące tworzenia warunków pełnego uczestnictwa w życiu społecznym tych osób. Osoby niepełnosprawne spotykają się bowiem z wieloma barierami, które utrudniają lub uniemożliwiają ich realizację. Bariery środowiskowe (społeczne, ekonomiczne, fizyczne) są większą przeszkodą uczestnictwa osób niepełnosprawnych w życiu społecznym niż ich ograniczenia wynikające z niepełnosprawności. Współcześnie coraz powszechniejsze jest przekonanie, iż kształtowanie środowiska

zamieszkania opierać się powinno na założeniu powszechnej dostępności zarówno przestrzeni indywidualnych – a więc na ile mieszkanie i jego najbliższe otoczenie (budynek, tereny wokół niego) uwzględniają potrzeby ludzi o różnych rodzajach niepełności, jak i na udostępnieniu przestrzeni publicznych zabudowanych i niezabudowanych, ciągów komunikacyjnych i transportu.

W tym miejscu niech mi będzie wolno bardzo serdecznie podziękować recenzentom: prof. dr. hab. Krzysztofowi Wojciechowi Baranowi (Uniwersytet Jagielloński) oraz prof. dr. hab. Jerzemu Paśnikowi (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach) za podjęcie się trudu recenzji oraz za szczegółowe i życzliwe uwagi merytoryczne zawarte w recenzjach, które w istotny sposób wpłynęły na merytoryczną zawartość prezentowanego opracowania. Uwagi Panów Profesorów wykorzystane zostały przeze mnie także dla rozwinięcia i dopracowania całości monografii. O tym jak ważna jest likwidacja barier, na które napotykają osoby niepełnosprawne, nie trzeba nikogo przekonywać. Nie ulega przy tym wątpliwości, że najlepsze efekty w tym zakresie daje integracja osób niepełnosprawnych w społeczeństwie. Problemem może być jedynie wizja tej integracji. Musimy pamiętać, że integracja osób niepełnosprawnych nie może polegać jedynie na dopasowywaniu ich do życia w niezmiennym środowisku, lecz ma przybrać postać wzajemnego połączenia się światów niepełnosprawnych i sprawnych w nową całość, gdzie każda ze stron musi dokonać pewnej zmiany (rozwoju?). Trzeba sobie uzmysłowić fakt, że nie tylko osoby „zdrowe” mogą wiele ofiarować niepełnosprawnym, ale i niepełnosprawni mogą ich czymś ubogacić. Dlatego właśnie mam nadzieję, że publikacja, którą trzymacie Państwo w rękach, spotka się z życzliwym zainteresowaniem różnych grup czytelników i okaże się przydatna dla wszystkich, którzy wiedzą, jak ważne jest zapewnienie osobom niepełnosprawnym warunków do życia, rozwoju, edukacji, pracy, dostępu do dóbr kultury, wypoczynku czy spędzania wolnego czasu. Nie ma bowiem nic ważniejszego ponad to, aby osoby te miały możliwość prowadzenia normalnego życia zgodnie z prawami i zasadami obowiązującymi w społeczeństwie.

Maciej Borski